

FUNDAMENTALI ISTORIKO MONOGRAFIJA APIE SSRS IR VOKIETIJOS INTRIGAS TARPUKARIU LIETUVOJE, LATVIJOJE IR ESTIJOJE

DOC. DR. MINDAUGAS TAMOŠAITIS

Tautiečiai, prisimindami 1940 m. Lietuvos nepriklausomybės praradimą, daug dėmesio skiria Antrojo pasaulinio karo išvakarėse SSRS ir Vokietijos pasirašytam Molotovo ir Ribbentropo paktui. Oficialiai šios valstybės, vadovaujamos J. Stalino ir A. Hitlerio, sutarė viena kitos nepulti, o slaptuose protokoluose į įtakos sferas pasidalijo Lenkiją, tris Baltijos šalis, Suomiją ir dalį Rumunijos. Taigi 1939 m. rugsėjo 1 d. Vokietija užpuolė Lenkiją, ir tai yra ne tik Antrojo pasaulinio karo, bet ir Molotovo ir Ribbentropo pakto slaptųjų protokolų vykdymo pradžia. Oficialiai nacistinė Vokietija buvo paskelbta Antrojo pasaulinio karo iniciatore, bet iš tiesų karo pradžioje agresyvią užsienio politiką vykdė ir SSRS. Pirmąja tokio Vokietijos ir SSRS bendradarbiavimo auka karo pradžioje tapo Lenkija, kurią pasidalijo abi valstybės agresorės. Toliau vykdant Molotovo ir Ribbentropo pakto slaptuosius protokolus SSRS kariuomenė 1940 m. vasarą okupavo ir aneksavo Lietuvą, Latviją ir Estiją. Artimi SSRS ir Vokietijos santykiai tęsėsi iki 1941 m. birželio 22 d., kai Vokietijos kariuomenė pradėjo karą su SSRS. Tai reiškė ne tik Molotovo ir Ribbentropo pakto sulaužymą, bet ir abiejų valstybių santykių nutraukimą. Paradoksalu tai, kad Vokietija užpuolė SSRS, kelis dešimtmečius, pirmiausia sovietų istorikų, buvo vertinama vienašališkai, tradiciškai nurodant, kad agresorė Vokietija užpuolė taikiai SSRS. Beje, tarpukariu patys Sovietų valstybės vadovai oficialiai nuolat pabrėždavo taikią užsienio politiką, aštriai kritikuodavo

ZENONAS BUTKUS

TARP TREČIOJO REICHO IR TREČIOSIOS ROMOS

Vokietijos ir Sovietų politikos poveikis Baltijos šalių
tarptautinei ir vidaus padėčiai tarpukaryje

Lietuvai imantis tramdyti nacių slautėjimą
Klaipėdos krašte, A. Hitleris 1935 m. gegu-
žės 21 d. Reichstago posėdyje pareiškė:

„Mes esame pasirengę pasirašyti ne-
puolimo paktus su visomis kaimyni-
nėmis valstybėmis. Jei mes iš čia iš-
skiriame Lietuvą, tai ne todėl, kad su
ja norėtume karo, bet todėl, kad mes
negalime sudaryti politinių sutarčių
su valstybe, kuri negerbia elementa-
rių žmogiško sugyvenimo įstatymų
(*der die primitivsten Gesetze des mens-
chlichen Zusammenlebens missachtet*).“

Sovietams svarstant, kaip iš vakarinių kai-
mytinių šalių išreikalaus, kad jos praleis-
tų Raudonąją armiją į Vokietiją, J. Stalinas
1923 m. spalio 18 d. Politbiuro posėdyje
savo kolegoms parąšė tokį raštelį:

„Aš manau, kad verčiau atsisakyti
lenkų zondavimo ir imtis zonduoti
latvius. Latvius galima prigrąžinti,

priremti prie sienos ir panašiai. Len-
kus reikia izoliuoti, su jais turėsime
kautis (приндется бороться) [pabraukta
J. S.]. Nė velnio mes iš jų neišsiteiraus-
sime, tik atidengsime savo kortas
<...>. Lenkus izoliuoti. Latvius nu-
pirkti (ir prigrąžinti). Rumuniją nu-
pirkti. O su lenkais palaukti.“

VILNIAUS UNIVERSITETO LEIDINIAI

Butkus, Zenonas. *Tarp Trečiojo Reicho ir Trečiosios Romos: Vokietijos ir Sovietų politikos poveikis Baltijos šalių tarptautinei ir vidaus padėčiai tarpukaryje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019, 688 p.

A. Hitlerio vadovaujamą Vokietiją. SSRS valdžios oficialiai skelbiama pacifistine politika patikėjo Vakarų valstybės, tad ketvirtąjį dešimtmetį Vakarų demokratijos akyse J. Stalino valdoma šalis imta laikyti potencialia sąjungininke kovoje su galima Vokietijos ekspansine užsienio politika. Tuo metu ir Vokietija, ir SSRS buvo totalitarinės valstybės, bet pirmoji vertinta kaip agresorė, o kita – kaip taiki valstybė. Panašiai SSRS ir Vokietiją tuo metu vertino ir Lietuvos, Latvijos bei Estijos valdantieji politikai. Toks vertinimas mažai pasikeitė ir SSRS bei Vokietijai pasirašius Molotovo ir Ribbentropo paktą, apie kurio slaptuosius protokolus nebuvo žinoma. Pagaliau 1940 m. SSRS įvykdyta trijų Baltijos valstybių okupacija parodė, kokia iš tiesų buvo Sovietų valstybė.

Taigi minėtas SSRS vertinimas buvo klaidingas. Ši valstybė nuo pat gyvavimo pradžios nebuvo taiki, siekė už savo ribų skleisti komunizmą ir kartu plėsti savo teritoriją. Tai ji darė nuosekliai, tik oficialiai slėpdama tikruosius tikslus. Tuo tarpu Vokietija, kaip Pirmojo pasaulinio karo kaltininkė, Vakarų pažeminta 1919 m. Versalio sutartimi Paryžiaus taikos konferencijoje, per visą tarpukarį, net ir demokratiniu laikotarpiu (iki A. Hitlerio oficialiai vedė taikią politiką), siekė bet kokia kaina nuo savo pečių nusimesti Versalio taikos sutartį. Vakarų valstybės po Pirmojo pasaulinio karo Vokietiją atvirai ignoravo, su ja nesiskaitė, tad jau pirmaisiais pokario metais Vokietija užmezgė glaudžius santykius su iš tarptautinės politikos pasitraukusia Vladimiro Lenino valdoma nedemokratinė Sovietų Rusija (nuo 1922 m. – SSRS). Taigi totalitarinės Sovietų valstybės ir Vokietijos (iki 1933 m. pradžios demokratinės, po to – totalitarinės) bendradarbiavimas vyko iki pat 1941 m. birželio 22 d. Abi valstybės daug dėmesio skyrė nepriklausomoms Lietuvai, Latvijai ir Estijai (iki 1940 m.).

Apie tai išsamiai rašoma ilgamečio Vilniaus universiteto istorijos profesoriaus Zenono Butkaus 2019 m. net 688 puslapių mono-

grafijoje „Tarp Trečiojo Reicho ir Trečiosios Romos: Vokietijos ir Sovietų politikos poveikis Baltijos šalių tarptautinei ir vidaus padėčiai tarpukaryje“, kurią išleido Vilniaus universiteto leidykla. Skaitytojams nereikia išsamiai pristatyti autoriaus biografijos, ją galima rasti internete, tik norisi pabrėžti keletą detalių. Pirma, profesorius temos tyrimui skyrė, sprendžiant iš pirmųjų publikaciją (įskaitant daktaro disertacijos pagrindu išleistą knygą¹), per trisdešimt metų! Neatsitiktinai 2008 m. pradžioje, atlikus habilitacijos procedūrą tema „Vokietijos ir Sovietų Sąjungos diplomatijos poveikis Baltijos valstybių užsienio bei vidaus politikai 1920–1940 metais“, jam buvo suteiktos istorijos profesoriaus pareigos². Antra, per tą laikotarpį istorikas reguliariai lankydavosi Rusijos, Vokietijos, Latvijos, Estijos archyvuose, skrupulingai rinko tyrimui medžiagą (monografijoje dominuoja archyviniai šaltiniai). Trečia, Z. Butkus stengėsi maksimaliai atskleisti temą, tad išleisti knygos neskubėjo. Ji turėjo dienos šviesą išvysti prieš ketverius metus, nes rengdamas šią knygą istorikas kartu vykdė mokslo projektą „Baltijos šalys tarp Trečiojo Reicho ir Trečiosios Romos“ (projekto vadovas. Sutartis 2014 m. vasario 27 d. Nr. LIT-8-79), kuris turėjo būti baigtas 2015 m. gruodžio 31 d. Todėl džiugu, kad knyga pasiekė skaitytojus. Ketvirta, atlikdamas tyrimą autorius iki knygos pasirodymo paskelbė nemažai publikacijų šia tema, įskaitant parengtą solidžios apimties dokumentų rinkinį apie trijų Baltijos valstybių santykius 1918–1940 m.³, tiek mokslinėje, tiek populariojoje spaudoje (taip pat ir interviu)

¹ Butkus, Z. *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.

² <https://www.if.vu.lt/struktura/katedros/naujosios-istorijos/naujosios-istorijos-katedros-darbuotojai/485-prof-zenonas-butkus> [Žiūrėta 2020 m. gegužės 15 d.].

³ *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 metais: dokumentų rinkinys* / Lietuvos istorijos institutas, Vilniaus universitetas; parengė Zenonas Butkus. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008. 882 p.

lietuvių ir anglų kalbomis⁴. Atkreiptinas dėmesys, kad istoriko Z. Butkaus straipsniai ne kartą sukėlė tikrą istoriografijos lūžį ir buvo labai prieštaringai vertinami to meto Lietuvos visuomenės. Kaip antai dar 1995 m. paskelbtas straipsnis, pagrįstas Maskvos archyvuose surasta dokumentine medžiaga apie artimus Lietuvių tautininkų sąjungos lyderių Augustino Voldemaro, Antano Smetonos ir Vinco Krėvės-Mickevičiaus kontaktus 1922–1926 m. su Lietuvoje dirbusiais sovietų diplomatais. Anot Z. Butkaus, trijulė nuo 1922 m. pabaigos ir 1923 m. pradžios, rengiant Klaipėdos prijungimą prie Lietuvos, užmezgė glaudžius santykius su Sovietų atstovais. Vėliau su jais tarėsi dėl valstybės perversmo Lietuvoje galimybės, iš jų gavo finansinę paramą savo partijos spaudai. Dėl to tautininkai spaudoje ragino Lietuvos valdžią užsienio politikos srityje orientuotis ne į Vakarų, o į SSRS, oficialiai remiančią Lietuvos pretenzijas į atplėštą Lenkijos Vilnių⁵. Kritikai kaltino autorių dėl naudojimosi daugiausiai Maskvoje esančia archyvine medžiaga, kuria negalima pasitikėti. V. Krėvė-Mickevičius buvo rodomas kaip didelis Lietuvos patriotas, aktyviai reiškėsis per vadinamąjį

⁴ Pvz., The Impact of the USSR on Lithuania's Domestic Policy and its International Orientation in the Third Decade of the Twentieth Century. *Journal of Baltic Studies*, 2007, vol. 38, p. 215–234; Butkus, Z. Federalistinių idėjų recepcija Lietuvoje 1918–1922 m. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai*, Vilnius, 2009, p. 213–236.

Butkus, Z., Ilmjervs, M. Pārskats par PSRS Sarkanās armijas Ģenerālštāba priekšnieka maršala A. Jegerova 1937. gada 15. – 26. februāra vizīti Lietuvā, Latvijā un Igaunijā. Latvijas Kara muzeja gadagrāmata, 2009, t. 10, p. 118–141; Butkus, Z. SSRS požiūris į Klaipėdos atplėšimą nuo Lietuvos 1939 metais. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 2010, t. XXI, p. 115–124; Butkus, Z. Totalitarizmo poveikis demokratinams procesams: vyriausybės kaita Latvijoje 1926–1927 metais ir išorės veiksnys. *Lietuvos istorijos studijos*, 2012, t. 30, p. 92–116; Butkus, Z., Ilmjārv, M. JAV ambasadoriaus Maskvoje Džosefo E. Deivido 1937 m. vizito į Baltijos šalis ir Suomiją ataskaitos. *Istorijos šaltinių tyrimai*, 2012, t. 4, p. 285–311.

⁵ Butkus, Z. Jei opozicija gauna paramą iš svetur... *Kultūros barai*, 1995, nr. 8 / 9, p. 80–84. Vėliau straipsnis įdėtas knygoje: *Lietuvos sovietinė istoriografija. Teoriniai ir ideologiniai kontekstai*. Vilnius, 1999, p. 35–55.

Klaipėdos sukilimą 1923 m. sausį, buvo primenami klasiko literatūriniai nuopelnai. V. Krėvės-Mickevičiaus gynėjai daugiausia rėmėsi emigracijoje išsakytais žodžiais bei parašytais atsiminimais, nesigilindami į konkrečius istorinius faktus, to meto politinį kontekstą⁶. Beje, po didelį visuomenės atgarsį sukėlusio Z. Butkaus straipsnio apie tautininkų ryšius su SSRS diplomatais tuometis „Kultūros barų“ redaktorius Bronys Savukynas, apibendrindamas prieštarigus istoriko straipsnio vertinimus, konstatavo, kad vis dar nenorima atskirti V. Krėvės rašytojo nuo V. Krėvės politiko ir priminė norvegus, jau seniai atskyrusius didį rašytoją Knutą Hamsuną nuo Knuto Hamsuno politiko, Antrojo pasaulinio karo metais šlovinusio Adolfą Hitlerį⁷. Kitoje publikacijoje Z. Butkus nurodė, jog trečiojo dešimtmečio pradžioje užmegzti glaudūs kontaktai su sovietais V. Krėvės-Mickevičiaus buvo palaikomi iki pat Lietuvos okupacijos 1940 m. Istoriko teigimu, rašytojas kartu su Justu Paleckiu dar gerokai prieš okupaciją teikė informaciją sovietams apie Lietuvos politikų nuotaikas, vidaus gyvenimą⁸. Lieka pridurti, kad jau tuo metu istorikai neabejojo Z. Butkaus atlikto tyrimo profesionalumu ir pateiktomis išvadomis.

Dabar apie Z. Butkaus praėjusiais metais išleistą knygą. Pirmiausia, be solidžios apimties, į akis krinta intriguojantis pavadinimas: Trečiuoju reichu buvo vadinama A. Hitlerio valdoma nacistinė Vo-

⁶ vz., Prof. V. Nezgaida, prof. V. Paškevičius. Dėl tarpukario istorijos faktų aiškinimo. *Voruta*, 1997 06 1–6, nr. 21, p. 10; Seimo narys M. Treinys. Šmėklų gaudytojai ir jų aukos. Apie bandymus įrodyti, kad tautininkai tarnavo Maskvai. *Valstiečių laikraštis*, 1995 spal. 10, p. 8.

⁷ Savukynas, B. Iš kur ta tikrosios istorijos baimė ir kam ji naudinga. *Kultūros barai*, 1995, nr. 12, p. 16–18.

⁸ Butkus, Z. SSRS intrigos Baltijos šalyse (1920–1940). *Darbai ir dienos*, 1998, nr. 7, p. 141–160; Butkus, Z. Bendrininkų kėslai (Vokietijos ir SSRS požiūris į Klaipėdos problemą 1923–1939 metais). *Darbai ir dienos*, 2000, nr. 21, p. 193–211; Butkus, Z. Klaipėdos prijungimas prie Lietuvos 1923 m.: dokumentiniai liudijimai. Klaipėdos kraštas 1920–1924 m. archyvuiniuose dokumentuose. *Acta historica universitatis Klaipedensis IX*, Klaipėda, 2003, p. 54–71.

kietija, o Trečioji Roma – daugiau mistinis pavadinimas. Pirmąja Roma laikoma Vakarų Romos imperija (žlugusi V a.), Antrąja – Rytų Romos imperija arba Bizantija (nukariauta XV a.), o Trečiaja Roma gana dažnai įvardijama Maskva. Pirmą kartą Maskvos kaip Trečiosios Romos koncepciją XVI a. trečią dešimtmetį suformulavo rusų vienuolis Filofėjus. Savo laiškuose Maskvos didįjį kunigaikštį Vasilijų III, kurio motina Sofija priklausė Bizantijos imperatoriškajai Paleologų dinastijai, vienuolis paskelbė imperatoriaus Konstantino Didžiojo dvasiniu ir politiniu paveldėtoju. Maskvos kaip Trečiosios Romos idėja glaudžiai susieja rusiškąjį mesianizmą ir ekspansinę užsienio politiką. Iškeliama idėja, kad Trečioji Roma, kaip kažkada senovės Romos imperija, yra pašaukta valdyti pasaulį. Taip Rusiją mėgino vertinti ir 1917 m. spalį valdžią šalyje užgrobę V. Lenino vadovaujami bolševikai, tikėdamiesi, kad jiems pavyks sukurti pasaulinę komunistinę imperiją, kuri sėkmės atveju savo pirmtakėmis būtų laikiusi dvi pirmąsias Romos imperijas. Taigi autorius knygos pavadinime akcentuoja abiejų valstybių – Vokietijos ir SSRS – galią, o kartu, kaip nurodyta paantraštėje, jų poveikį Lietuvos, Latvijos ir Estijos tarptautinei ir vidaus padėčiai tarpukariu. Kaip matyti iš knygos dėstymo, pavadinimas labai tiksliai atspindi tikrąjį Vokietijos ir SSRS to meto politikos agresyvumą.

Monografija sudaryta iš dešimties pagrindinių skyrių, jie dar dalijami į poskyrius. Kaip matyti iš knygos turinio ir dėstymo medžiagos, autorius maždaug du trečdalius teksto skyrė SSRS ir Vokietijos planams ir politikai 1918 m. ir pirmaisiais pokario metais. Apie tai išsamiai dėstoma penkiuose leidinio skyriuose: „Baltijos šalių valstybingumo kilmė aižėjant dviejų imperijų priespaudai“, „Baltijos šalių taikos sutartys su Sovietų Rusija: gretinamoji analizė“, „Sovietinių pasiuntinybių veiklos pradžia: ryšių mezgimas ir įtakos plėtra“, „Antiversališka Maskvos politika 1919–1922 m.: paklusnaus perimetro ir vokiško tilto konstrukcija“, „Pasaulinės revoliucijos eksperimentai Vokietijoje ir Estijoje“. Kituose penkiuose skyriuose kalbama apie SSRS

ir Vokietijos poveikį Lietuvos ir Lenkijos konfliktui, šių valstybių poziciją Klaipėdos krašto klausimu, jų trikdžius Baltijos šalių integracijai. Priešpaskutiniame skyriuje aptariamos nacių valdžios represijos ir Baltijos šalių gyventojų protestai, o paskutinėje dalyje nagrinėjamas išorės veiksnys Baltijos šalių vidaus politikai. Kaip įvade nurodo autorius, „penki skyriai parašyti daugiausia chronologiniu, likusieji – teminiu principu“. Ten pat paaiškinama, kad didesnis dėmesys skirtas trečiojo dešimtmečio įvykiams, o „ketvirtojo dešimtmečio medžiaga panaudojama pasirinktinai, atsižvelgiant į jos svarbą dėstomos temos analizei“ (23 p.). Nepaisant tokio mišraus medžiagos išdėstymo, skaitytojai gali susidaryti vientisą vaizdą apie aprašomus įvykius.

Atidžiai peržiūrėjus platų knygos įvadą, į akis krinta ypač gausus dokumentinės medžiagos naudojimas tyrimui. Z. Butkus tris dešimtmečius dokumentinę medžiagą rinko ne tik Lietuvos pagrindiniuose archyvuose bei bibliotekų rankraštynuose, bet ir Estijos valstybės archyve, Latvijos valstybės istorijos archyve, net keturiuose Rusijos archyvuose, Vokietijos užsienio reikalų ministerijos Politiniame archyve. Archyvinė medžiaga, istoriko vertinama kritiškai, dominuoja knygoje ir daugelyje vietų papildo bei paneigia istoriografijoje nusistovėjusius teiginius ar aptariamus klausimus. Kaip matyti iš įvade aptartos istoriografijos, autorius puikiai susipažinęs su lietuvių, latvių, estų, rusų, vokiečių ir Vakarų šalių istorikų darbais. Daugelyje vietų Z. Butkus praplečia cituojamų autorių tyrimus, pateikdamas rimtų argumentų. Tai monografijos privalumas. Svarbu, kad Z. Butkus kritikuoja ar polemizuoja su kitais autoriais labai taktiškai. Tad galime kalbėti apie didelį Z. Butkaus kaip istoriko profesionalumą. Tiesa, neaišku, kodėl autorius įvade niekur nenurodė ir trumpai neaptarė savo per tris dešimtmečius paskelbtų gausių publikacijų. Skaitytojams gali susidaryti įspūdis, jog visa knygoje pateikta informacija skelbiama pirmą kartą. Iš tiesų atskiri monografijos skyriai autoriaus parašyti straipsnių, publikuotų dar prieš keliolika

ar kelerius metus (vien jų išvardijimas sudarytų visą puslapį⁹), pagrindu. Kadangi dalis jų publikuota prieš du dešimtmečius, dešimtmetį ar prieš kelerius metus, lieka neaišku, ar per tą laikotarpį nebuvo atlikta kitų autorių tyrimų, kurie praplėstų ar pakoreguotų paties Z. Butkaus prieitas išvadas. Be to, nemažai skyrių parengti savų straipsnių pagrindu, tad galbūt buvo galima duoti nuorodas į tuos straipsnius, dėstyme paliekant tik medžiagos esmę. Tuomet ir leidinio apimtis galėjo būti kur kas mažesnė. Tačiau tai nesumenkina knygos mokslinės vertės ir tiems, kurie anksčiau nėra skaitę šio istoriko publikacijų, galės labai išsamiai susipažinti su nagrinėjama tema.

Apskritai monografijos dėstymas palieka labai gerą išpūdį. Analizuojami sudėtingi politiniai procesai, bet tekstas parašytas lengvai, nėra sausas, pateikiama daug pavyzdžių, argumentų savo vertinimams pagrįsti, o ypač džiugina tai, kad pagal medžiagos išdėstymą ir puslapių skaičių SSRS ir Vokietijos poveikis Lietuvai, Latvijai ir Estijai aprašytas proporcingai. Svarbiausia – tai pirmas išsamus Lietuvos istoriko tyrimas apie SSRS ir Vokietijos tiesioginį ir netiesioginį poveikį trims Baltijos valstybėms. Jame aiškiai parodyta, kaip dvi agresorės, nors ir išpažindamos skirtingas politines santvarkas, dar prieš ateinant į valdžią A. Hitleriui, nuo pat bolševikų atėjimo

⁹ Pvz., Butkus, Z. Jei opozicija gauna paramą iš svetur... *Kultūros barai*, 1995, nr. 8/9, p. 80–84. Vėliau straipsnis įdėtas knygoje: *Lietuvos sovietinė istoriografija. Teoriniai ir ideologiniai kontekstai*. Vilnius, 1999, p. 35–55; Butkus, Z. SSRS intrigos Baltijos šalyse (1920–1940). *Darbai ir dienos*, 1998, nr. 7, p. 141–160; Butkus, Z. SSRS intrigos Baltijos šalyse 1920–1940 m., atspaudas iš „Darbu ir Dienų“ Nr. 7 (16), Kaunas, VDU leidykla, 1998; Butkus, Z. Bendrininkų kėslai (Vokietijos ir SSRS požiūris į Klaipėdos problemą 1923–1939 metais). *Darbai ir dienos*, 2000, nr. 21, p. 193–211; Butkus, Z. Klaipėdos prijungimas prie Lietuvos 1923 m.: dokumentiniai liudijimai. Klaipėdos kraštas 1920–1924 m. archyvuiniuose dokumentuose. *Acta historica universitatis Klaipedensis IX*. Klaipėda, 2003, p. 54–71; Butkus, Z. Vokietijos ir Sovietų politikos poveikis Baltijos sąjungos kūrimui 1919–1940 metais. *Lietuvos istorijos studijos*, 2007, p. 21–41 ir kt. straipsniai. Vienas naujausių straipsnių publikuotas 1919 m: Butkus, Z. Bolševikinės revoliucijos inspiravimas Vokietijoje ir jo amortizacija Baltijos šalyse 1923 m. *Istorija*, 2019, t. 113, nr. 1, p. 4–37.

į valdžią Rusijoje, ypač nuo Pirmojo pasaulinio karo pabaigos, siekdamas išėiti iš tarptautinės izoliacijos, glaudžiai bendradarbiavo. Viena pagrindinių to bendradarbiavimo krypčių – trijų Baltijos valstybių kiršinimas. Z. Butkus įtikinamai įrodė, jog SSRS ir Vokietijai sekėsi įgyvendinti užsibrėžtus tikslus. Tai daryta tiesiogiai ir netiesiogiai, į savo pusę traukiant įtakingus Baltijos valstybių politinio elito atstovus. Geriausias pavyzdys – monografijoje išsamiai aprašyti žymas Estijos politiko, prezidento Konstantino Pätso itin glaudūs ryšiai su sovietų atstovais. Dėl SSRS ir Vokietijos dviveidiškos politikos, kaip įtikinamai įrodoma Z. Butkaus knygoje, trys Baltijos šalys tarpukariu nepalaikė glaudesnių tarpusavio ryšių, nebuvo sukurta Mažoji Antantė, nepavyko Lietuvai bent iš dalies normalizuoti santykių su Lenkija, į savo sudėtį integruoti Klaipėdos krašto. Likimo ironija, 1940 m. iš Europos politinio žemėlapiu išnykusios trys Baltijos valstybės tapo SSRS, kuria, kaip paaiškėjo, nepagrįstai daug pasitikėta tarpukariu, aukomis.

Istoriko Z. Butkaus atliktas tyrimas patvirtina seną tiesą: politikoje draugų nėra, yra tik interesai. Nors knygoje kalbama apie XX a. pirmosios pusės įvykius, sudėtinga Baltijos šalių geopolitinė padėtis, prezidento Vladimiro Putino vadovaujamos Rusijos agresyvūs veiksmai prieš Gruziją ir Ukrainą, leidžia kalbėti ne tik apie Z. Butkaus leidinio išliekamąją vertę, bet ir didelį aktualumą dabar. Fundamentali monografija „Tarp Trečiojo Reicho ir Trečiosios Romos: Vokietijos ir Sovietų politikos poveikis Baltijos šalių tarptautinei ir vidaus padėčiai tarpukaryje“ tarsi įspėja Baltijos valstybių gyventojus išlikti budrius dėl savo saugumo ir dabar. Belieka viltis, kad Z. Butkaus knygoje aprašyti įvykiai nepasikartos, o autoriui linkiu kuo stipriausios sveikatos ir ateityje nudžiuginti skaitytojus dar ne viena moksline knyga.